

O‘LMAS UMARBEOV HIKOYALARIDA MAVZULAR KO‘LAMI**Tairov Ixtiyor Erkinbayevich****Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti****O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi****+998935253196**<https://doi.org/10.5281/zenodo.21834137>**Annotatsiya**

Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘lmas Umarbekov hikoyachiligidagi mavzular ko‘lami tahlil qilinadi. Yozuvchining “Xatingni kutaman”, “Charos”, “Nomus”, “Qiyomat qarz”, “Bolgari qo‘shiqchilari” kabi hikoyalari misolida ma‘naviy-axloqiy tarbiya, insonning jamiyat va tabiat oldidagi burchi, urush va uning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini, sevgi-sadoqat, insoniy or-nomus hamda xotira mavzulari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda yozuvchi hikoyachiligining janriy-mavzuiy rang-barangligi, uning kichik hajmli asarlarda katta ma‘naviy-falsafiy muammolarni yoritish mahorati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *O‘lmas Umarbekov, hikoyachilik, mavzular ko‘lami, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, urush mavzusi, xotira, or-nomus, “Charos”, “Qiyomat qarz”, “Nomus”.*

Abstract

This article examines the range of themes in the short stories of the People's Writer of Uzbekistan, Olmas Umarbekov. Based on stories such as “Xatingni kutaman”, “Charos”, “Nomus”, “Qiyomat qarz” and the story cycle “Bolgari qo‘shiqchilari”, the study explores themes of moral-ethical upbringing, human responsibility toward society and nature, the war theme and its social-psychological consequences, love and loyalty, human honour, and memory. The article highlights the thematic and generic diversity of the writer's short prose and his skill in addressing profound moral-philosophical problems within a compact narrative form.

Keywords: *Olmas Umarbekov, short stories, thematic range, moral-ethical upbringing, war theme, memory, honour.*

Kirish

O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘lmas Umarbekov (1934–1994) ijodiy faoliyatini aynan hikoyachilikdan boshlagan — uning ilk kitobi “Hikoyalar” 1958-yilda nashr etilgan [1; 2]. Shundan so‘ng yozuvchi “Xatingni kutaman”, “Yurak so‘zlari” (1960), “Boboyong‘oq” (1961), “Yulduzlar”, “Menga ishonmaysanmi?” (1962), “Hayot abadiy” (1964), “Charos” (1966), “Ko‘pri” (1968), “Bolgari qo‘shiqchilari”, “Oltin yaproqlar” (1972), “Qiyomat qarz” (1976), “Yer yonganda” (1993) kabi o‘nlab hikoyalar yaratdi. Manbalarda ta‘kidlanishicha, yozuvchi bu hikoyalarida kishilarning ma‘naviy-axloqiy go‘zalligini tasvirlashga, insonning jamiyat va tabiat oldidagi burchi va mas‘uliyatini ko‘rsatishga alohida e‘tibor bergan [1]. Biroq bu umumiy ta‘rif ortida yozuvchi hikoyachiligining mavzuiy ko‘lami ancha kengroq va xilma-xil ekanligi yotadi — urush va uning oqibatlarini, or-nomus, sevgi-sadoqat, xotira, avlodlar davomiyligi kabi bir qancha muhim mavzular yozuvchi hikoyalarida o‘ziga xos badiiy talqin topgan. Tadqiqotning maqsadi — O‘lmas Umarbekov hikoyachiligidagi mavzular ko‘lamini aniqlash, ularni tematik guruhlariga ajratish hamda har bir mavzuiy yo‘nalishning badiiy talqin xususiyatlarini muayyan hikoyalar (“Nomus”, “Qiyomat qarz”, “Charos” va boshqalar) misolida ilmiy tahlil qilishdan iborat.

O‘lmas Umarbekov hikoyachiligi adabiyotshunoslikda qisman o‘rganilgan. Xususan, O. Tursunqulovning tadqiqotida yozuvchi hikoyalarida xotiralar aksi masalasi ko‘rib chiqilgan bo‘lib, unda “Charos” va “Boboyong‘oq” kabi hikoyalar misolida inson hayotidagi shirin xotiralarning

badiiy aks etishi tahlil qilingan [4]. Muallif “Charos” hikoyasining kichik hajmiga qaramay, unda insonlar o’rtasidagi iliq munosabat va mehr-muhabbat mavzusi chuqur mazmun kasb etganini ta’kidlaydi [4].

Biografik-tahliliy manbalarda yozuvchi hikoyachiligining umumiy yo’nalishi — ma’naviy-axloqiy tarbiya, inson va jamiyat, inson va tabiat munosabati — qayd etilgan bo’lsa-da [1; 2; 3], hikoyalar mavzular ko’lamining tematik jihatdan tizimli tasnifi, ya’ni urush, or-nomus, sevgi, xotira kabi mavzularning alohida-alohida qay tarzda badiiy talqin topgani maxsus tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Mazkur maqola aynan shu masalani ko’rib chiqishga qaratilgan. O’lmas Umarbekov hikoyachiligining o’zagini ma’naviy-axloqiy tarbiya mavzusi tashkil etadi. Yozuvchi “Xatingni kutaman”, “Yurak so’zlari”, “Hayot abadiy”, “Ko’prik”, “Oltin yaproqlar” kabi hikoyalarida kishilarning ma’naviy-axloqiy go’zalligini tasvirlashga, insonning jamiyat va tabiat oldidagi burchi va mas’uliyatini ko’rsatishga alohida e’tibor bergan [1; 2]. Bu mavzu yozuvchi ijodida markaziy o’rin tutib, uning boshqa barcha mavzuiy yo’nalishlari — urush, sevgi, xotira — ham aslida shu asosiy g’oyaning turli qirralari sifatida namoyon bo’ladi.

Yozuvchi bu mavzuni yoritishda katta ijtimoiy voqealardan ko’ra, kundalik hayotdagi kichik, ammo axloqiy jihatdan muhim vaziyatlarni tanlaydi. Bunday yondashuv hikoyalarning qisqa hajmiga qaramay, ularda katta ma’naviy-falsafiy muammolarning yoritilishini ta’minlaydi. O’lmas Umarbekov hikoyachiligida Ikkinchi jahon urushi mavzusi alohida o’rin tutadi, biroq yozuvchi bu mavzuni jang maydonidagi voqealar orqali emas, balki urushning tinch aholi taqdiriga, oilaviy munosabatlarga qoldirgan uzoq davom etuvchi izlari orqali yoritadi. Bunga yorqin misol — “Qiyomat qarz” hikoyasi bo’lib, unda Sarsonboy ota o’g’lidan “qoraxat” (halok bo’lgani haqidagi xabar) kelganidan keyin o’n yil davomida xatsiz-xabarsiz uni kutgan, farzand dog’ida ado bo’lgan xotinini yo’qotgan, o’zi esa choyxonada ermak topgan cholning ichki iztirobi tasvirlanadi [5].

Ushbu hikoyada yozuvchi urushni tashqi voqea sifatida emas, balki oila va avlodlar hayotiga chuqur iz qoldirgan, o’nlab yillar davomida davom etuvchi ma’naviy jarohat sifatida ko’rsatadi. “Kutgandan yomon narsa yo’q” degan ichki his orqali qahramonning umid va umidsizlik o’rtasidagi abadiy kurashi ochib beriladi — bu esa yozuvchining urush mavzusini psixologik chuqurlik bilan yoritish mahoratini ko’rsatadi. Yozuvchi hikoyachiligida insoniy or-nomus, sha’n va qadr-qimmat mavzusi ham muhim o’rin egallaydi. “Nomus” hikoyasida bu mavzu kundalik mehnat faoliyati — jamoat transporti konduktori Zumradning ish joyidagi va shaxsiy hayotidagi vaziyatlari orqali yoritiladi [6]. Hikoyada qahramon xarakteri katta dramatik voqealar orqali emas, balki kichik, real hayotiy diologlar va vaziyatlar orqali ochiladi — bu O’lmas Umarbekov hikoyachiligining o’ziga xos uslubiy xususiyatidir. Bunday yondashuv shuni ko’rsatadiki, yozuvchi uchun or-nomus mavzusi mavhum axloqiy tushuncha emas, balki har kuni takrorlanadigan kichik vaziyatlardagi insoniy tanlov va munosabat orqali sinaladigan jonli qadriyatdir. O’lmas Umarbekov hikoyalarida sevgi-sadoqat mavzusi ham alohida o’rin tutadi — bunga “Xatingni kutaman”, “Yulduzlar”, “Menga ishonmaysanmi?” kabi hikoyalar misol bo’la oladi [1; 2]. Bu hikoyalarda yosh qahramonlarning his-tuyg’ulari, sadoqat va kutish motivlari yoritiladi. Xotira mavzusi ham yozuvchi hikoyachiligida muhim o’rin egallaydi. O. Tursunqulovanning tadqiqotida ta’kidlanganidek, “Charos” hikoyasi kichik hajmga ega bo’lsa-da, unda insonlar o’rtasidagi iliq munosabat, mehr-muhabbat va xotirada qolgan shirin voqealar katta mazmun kasb etadi [4]. Bunday hikoyalarni o’qigan kitobxonning ko’z oldiga o’z yoshligi kelishi — bu yozuvchi uslubining o’quvchi bilan chuqur hissiy aloqa o’rnata olish mahoratidan dalolat beradi. O’lmas Umarbekov ijodida alohida o’rin tutuvchi “Bolgar qo’shiqlari” (1972) turkum hikoyalari mavzular ko’lamini yanada kengaytiradi. Bu turkum hikoyalar ixchamligi, drammatizmga boyligi va she’riy-ritmik xususiyatlari bilan ajralib turadi [1; 2]. Turkum

nomidan ko‘rinib turibdiki, yozuvchi bu asarlarida faqat o‘zbek hayoti bilan chegaralanib qolmay, boshqa xalq (bolgar xalqi) hayoti, taqdiri va ma’naviy dunyosiga ham murojaat qilgan — bu esa yozuvchi ijodidagi baynalmilal (xalqaro) mavzuiy yo‘nalishning mavjudligini ko‘rsatadi.

Bunday mavzuiy kengayish O‘lmas Umarbekovni faqat milliy chegaradagi voqealarni tasvirlovchi yozuvchi emas, balki umuminsoniy qadriyatlarni turli xalqlar taqdiri orqali ifodalashga intiluvchi ijodkor sifatida ham ko‘rsatadi. O‘lmas Umarbekov hikoyachiligidagi mavzular ko‘lamining kengligi, birinchi navbatda, yozuvchining kichik janr imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalana olishi bilan izohlanadi. Manbalarda ta’kidlanganidek, yozuvchi hikoyalari qisqa bo‘lishiga qaramay, o‘quvchini o‘ziga jalb qilish xususiyatiga ega bo‘lib, kitobxonni beixtiyor o‘z hayotiy tajribasi, xususan yoshligi haqida o‘ylashga undaydi [4]. Bu — yozuvchining katta hayotiy-falsafiy mazmunni kichik hajmli syujetga sig‘dira olish mahoratining natijasidir.

Uslubiy jihatdan yozuvchi turli mavzularni yoritishda bir xil badiiy vositalardan — sodda va tabiiy dialog, kundalik hayotiy detal, ichki kechinmalarning tashqi xatti-harakat orqali ifodalanishi — foydalanadi. Masalan, “Qiyomat qarz” hikoyasida qahramonning ichki iztirobi tashqi voqea (o‘rtog‘ining beparvo gapi)ga bo‘lgan keskin reaksiyasi orqali ochilsa [5], “Nomus” hikoyasida esa kundalik ish jarayonidagi oddiy muloqot orqali qahramon xarakteri va qadr-qimmatini namoyon bo‘ladi [6]. Bunday yondashuv yozuvchi hikoyachiligini publitsistik ohangdan yiroqlashtirib, sof badiiy-psixologik nasr darajasiga ko‘taradi. O‘lmas Umarbekov hikoyachiligidagi mavzular ko‘lamini uning yirik janrlardagi (roman, qissa, drama) ijodi bilan qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, yozuvchi hikoyalarida ko‘tarilgan mavzular keyinchalik uning yirik asarlarida chuqurroq va kengroq badiiy talqin topgan. Masalan, hikoyalaridagi ma’naviy-axloqiy tanlov mavzusi “Odam bo‘lish qiyin” romanida markaziy o‘ringa ko‘tarilsa, or-nomus va javobgarlik mavzusi “Sud” hamda “Komissiya” pesalarida yanada keng ijtimoiy kontekstda rivojlantirilgan. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, hikoya janri yozuvchi ijodida nafaqat mustaqil badiiy shakl, balki keyingi yirik asarlar uchun mavzuiy-g‘oyaviy “laboratoriya” vazifasini ham bajargan. Shu bilan birga, ba’zi mavzular — xususan xotira, yoshlik va insonlar o‘rtasidagi iliq munosabat (“Charos” hikoyasidagi kabi) [4] — aynan hikoya janriga xos ixchamlik va lirik-samimiy ohangda eng yaxshi ifodasini topgan bo‘lib, bu mavzular yozuvchining yirik janrdagi asarlarida bunchalik markaziy o‘rin egallamaydi. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, mavzuning tabiati ko‘pincha uning qanday janrda eng samarali ifodalanishini ham belgilaydi — kichik, insoniy-samimiy mavzular hikoya janriga, ijtimoiy-falsafiy miqyosdagi muammolar esa roman va drama janrlariga ko‘proq mos keladi. O‘lmas Umarbekov hikoyachiligidagi mavzular ko‘lamini tizimli o‘rganish o‘rta va oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek adabiyoti tarixi, hikoya janri poetikasi kabi fanlarni o‘qitishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, “Qiyomat qarz”, “Nomus”, “Charos” kabi hikoyalar mavzu va kompozitsiya nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilinishi, o‘quvchi va talabalarga kichik hajmli asarda katta ma’naviy-falsafiy muammoni qanday yoritish mumkinligini amaliy ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, yozuvchi hikoyalari zamonaviy yoshlar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega — ular orqali or-nomus, mas’uliyat, xotiraga sadoqat kabi qadriyatlar konkret hayotiy vaziyatlar misolida, dabdabasiz va ta’sirchan tarzda yetkaziladi. Bu esa O‘lmas Umarbekov hikoyachiligini nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarbiyaviy-pedagogik nuqtai nazardan ham dolzarb qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1.O‘lmas Umarbekov (1934–1994) // Ziyo istagan qalblar uchun — o‘zbek nasri onlayn antologiyasi, n.ziyouz.com.

2. O'lmas Umarbekov hayoti va ijodi. Tarjimai holi. Asarlari to'plami // Elektron nashr — ilmlar.uz.
3. O'lmas Umarbekov asarlar to'plami. Tarjimai holi haqida to'liq // Elektron nashr — ilmlar.uz.
4. Tursunqulova O. O'lmas Umarbekov hikoyalarida xotiralar aksi // Modern Science and Research. — 2025. — 4(2). — B. 278–282.